

3. מפרשי התרגום הרבו לעסוק בבאור שמות הנרדפים הבאים בו. לדוגמא, המלה "ללכת" לעתים מתרגם אונקלוס בל' "לְהִלָּךְ" (ויקרא יח, ד), ולעתים בל' "לְמִיזַל" (בראשית יא, לא), או "לְמַהֵךְ" (דברים ח, ו), וכן בכל ל' הליכה. המלה "שבועה" פעמים מתורגמת בלשון "קִים", (כגון בבראשית כד, ט: "וישבוע" - "נְקִים") ופעמים "מוֹמְתָא" (בראשית כד, ח) וגם נמצא שמשאיר כלשון הכתוב "שבועה" (ויקרא ה, כב: ונשבוע - וְאֶשְׁתָּבַע; ויקרא ה, כד: אשר ישבע - דְּאֶשְׁתָּבַע; ויקרא יט, יב: תשבועו - תִּשְׁתָּבְעוּן. וגם בשמות יז, יט מזכיר לשון שבועה, אך שם הוא הוספה על לשון הכתוב). בפירוש לא הובא הרבה מענין זה, משום שלרוב אין הדברים מוכרעים באופן מוחלט, וגם אחר בדיקת שמושי המלים השונות בכל התרגום לא ניתן להעמיד גדרים מדויקים מפני חלופי הגרסאות הרבים.
4. המלה "עיין" לא באה להפנות את הקורא לספרים שרובם אינם מצויים, לרוב הכונה שיש בספר המוזכר במקור שנויים קלים, או שהמחבר כותב דבריו בשם אחרים.
5. יש ויתמה הלומד על חסרון פירוש במקומות הצריכים לו, אך יש להניח שהובא כבר פירוש בפעם קודמת שהופיעה המלה או הענין הקשה, ולכן כדאי ללמוד את הפירוש לפי סדר המקראות.
6. "חלוקת המלים בתרגום היא חלק מהפירוש (לדוגמא, עיין בבראשית מ, י, שנחלקו רש"י והרמב"ן אלו מילים באונקלוס באו לפרש את לשון המקרא "עֲלֶתָה נְצִיחַ") ולכן כדאי להתייחס גם לכך כענין של שקול הדעת.

תרגום שניתן בסיני

כתבו חז"ל (תנחומא שמות לד) "...ואסור למתרגם לעיין בתורה ולתרגום, שנאמר וכו' כי על פי הדברים, תרגום שנתן על פה" ע"כ. מכאן (ועוד מדרשים) מוכח שהתרגום ניתן מסיני (מאורות המגילה). וכ"כ רש"י (קידושין מט. ד"ה הרי), "ואונקלוס כשהוסיף, לא מדעתו הוסיף, שהרי מסיני ניתן, אלא שנשתכח וחזר ויסדו".

דנו רבי שמואל יהודה קצילנבויגן (בנו של המהר"ם מפדאווה) והרמ"א (בשו"ת רמ"א סימנים קכו - קל) באריכות אם עצם התרגום כדמותו וכצלמו ניתן בסיני, או שרק ההוספות שבתרגום לפרש את המקרא הם מקובלים מסיני. הר"ש קצילנבויגן (בסימן קכט) סובר שרק ההוספות שבתרגום נתנו בסיני¹. הרמ"א בתחילה היה סבור שתרגום אונקלוס הוא עצמו התרגום שניתן מסיני (בסימן קל: "אלא ברור כשמש בצהרים שהתרגום בעצמו ובלשונו נתקבל בסיני כמו שהוא"). נתברר ליתד שלא תמוט שהלשון בעצמו ניתן בסיני" אך בסוף התשובה נראה שחזר בו והחליט שמה שאמרו שניתן בסיני הכונה שנשתמשה התורה בלשון הארמית, שהוא ל' התרגום. וז"ל (בסוף סימן קל): "והנה אמרו רבותינו זכרונם לברכה (קידושין ל:) 'כי ידברו את אויבים בשער' (תהלים קכז, ה) ו'את והב בסופה' (במדבר

¹ ונראה גם שהרמ"א הסכים לזה בדעת הסמ"ג (עשין יט) וכל מחלוקתם היא רק בדעת ההגהות מיימוניות (הלכות תפלה יג, כה/ש בשם ר"י ורב עמרם גאון ובסידורו ב. לאוז). עיין היטב בתשובה קל.

כא, יד) ב' תלמידי חכמים כו', אמרו בבראשית רבה (עד, יד) אמר רב שמואל בר נחמני אל תהי לשון ארמית קלה בעיניך, שמצינו בתורה ונביאים וכתובים שהקדוש ברוך הוא חלק לו כבוד, בתורה 'יג'ר שְהִדְוָתָא' (בראשית לא, מז), בנביאים (כדנא תמרון להון) 'פְּדָנָה תִּאמְרוֹן לְהוֹם' (ירמיהו י, יא), בכתובים 'וידברו הכשרים למלך ארמית' (דניאל ב, ד) עד כאן לשון הבראשית רבה... יש לדקדק מדברי הבראשית רבה, שאם ניתן מסיני כמו שהוא דעתי, היה לו לומר שהקב"ה חלק לו כבוד ונתנו בסיני... אלא... הוצרך לומר מאחר שנשתמשה בו תורה... אין לנו להקל בו, ויש לנהוג בו כבוד מאחר שנמצא בתורה, וזהו עצמו הטעם שכתבתי (באבן העזר קכו, א) שניתן מסיני, מאחר שהזכירה התורה זה הלשון, זהו נתינתו מסיני שכווננו בו הפוסקים ושניתן מרוח הקודש כמו שהזכירו". הרי שסובר הרמ"א ש"ניתן מסיני" הכונה שנשתמשה התורה בלשון הארמית ולכן יש לקרוא תרגום דוקא בשפה הארמית¹, וחזר בו ממה שכתב מתחילה שהכונה שהתרגום עצמו ניתן מסיני².

אבל גם לדעת הר"ש קצילנבויגן שרק ההוספות שבתרגום לפרש את המקרא ניתנו מסיני, ודאי אין הכונה כפשוטו שבכל מקום פירושו מקובל מסיני, והרי מצינו גם שנפסק להלכה שלא כהתרגום, וכגון בבעילת שפחה פוסק הרמב"ם (הלכות איסורי ביאה יב, יב) שאין איסורה אלא מדרבנן, ודלא כאונקלוס (דברים כג, יח), אף שהביא הרמב"ם את דעתו (שם הלכה יג). ועיין פרי חדש (יו"ד פז, א) ופרי תואר (שם) שלאונקלוס שיטה אחרת מהש"ס (חולין קטו:) בענין בשר בחלב, ולא נפסק כמוהו להלכה. והר"ן (קידושין יד. מדפי הרי"ף) כתב בענין "מפני שיבה תקום" (ויקרא יט, לב) "או שהיה אונקלוס חולק על התנאים הללו, ואנן קיימא לן כמאי דפסקינן בגמרינן". ובמהרש"א (סנהדרין סה: ד"ה גמרא) כתב על הרא"ם (דברים יח, יא) שתמה על אונקלוס (שם) מהש"ס (סנהדרין שם): "ולא הוה ליה לתמוה על אונקלוס היכן מצא זה, שהוא היה תנא". וכבר כתב במנחת חינוך (צ, א ד"ה אך [הראשון]) "ואין תימה דסובר התרגום שלא כהלכתא, דכמה פעמים מצינו זה, והוא היה תלמיד רבי אליעזר ורבי יהושע דהמה סוברים כן, ותנאים אחרים פליגי". ובספר מלאכת הקודש (לרבי אלעזר פלעקעלס, תלמיד הנודע ביהודה, משפטים ו, ו) כתב "מצינו פעמים רבות, עד כי חדל לספור פלוגתא דתנאי ואמוראי בגמרא ובמדרשות

¹ ל' הגמ': "מאי את אויבים בשער" אמר רב חייא בר אבא אפילו האב ובנו, הרב ותלמידו, שעוסקין בתורה בשער אחד נעשים אויבים זה לזה, ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה, שנאמר 'את והב בסופה' אל תקרי 'בסופה' אלא 'בסופה'. וכוונת הרמ"א שהוא חוזר בו ומודה למהר"ש קצילנבויגן שלא התרגום בעצמו ובלשונו ניתן מסיני.

² וכל זה פי' הרמ"א רק במה שכתבו הראשונים (הגהות מיימוניות הל' תפלה יג, כה/ש בשם ר"י ורב עמרם גאון [בסידורו ב, לא]) שיש לקרוא שנים מקרא ואחד תרגום בתרגום אונקלוס דוקא ולא בלעז, שכונתם משום שהלשון הארמית ניתנה מסיני (וכן הוא בלבוש רפה, ב, ובשל"ה מסכת ראש השנה עמוד הדין). אבל בדברי רש"י (קידושין מט. ד"ה הרי) מפורש שעצם התרגום ניתן מסיני ולא רק הלשון הארמית, וע"כ נפרשהו כדברי המהר"ש קצילנבויגן, שכוונתו על ההוספות שבתרגום. או שנפרשו כהוה אמינא של הרמ"א.

³ ואל תתמה היאך חזר בו הרמ"א באותה תשובה ולא כתב תשובה אחרת במקומה, כי כן דרך הרמ"א, ע' בשו"ת רמ"א (סימו ז).

ובמסכת סופרים נגד הכרעת תרגום אונקלוס" (וע' שדי חמד מערכת הת' אות נג). אלא נראה שההוספות שבתרגום שניתנו מסיני הן רק במקומות שלא נפלה בהן מחלוקת בין התנאים, אבל במקומות שמצינו שנחלקו תנאים בכך אין הוספותיו לפרש את המקרא מקובלות מסיני אלא סברא דנפשיה. וכמו שביאר הרמב"ם בארוכה (בהקדמת פי' המשניות) שבפירוש התורה המקובל בידינו ממש רבנו ע"ה לא נחלק בו אדם מעולם, וכגון שיאמר ש"פרי עץ הדר" (ויקרא כג, מ) אינו האתרוג, וכדומה, ורק דינים שהוציאו החכמים מהכתוב בסברא ולא היתה בהם קבלה מסיני נפלה בו מחלוקת, וכמו שכתב ביד החזקה (הל' ממרים א, ג): "וכל מה שתמצא בו מחלוקת, בידוע שאינו קבלה ממש רבינו". ולכך, הוספות אונקלוס לפרש את המקרא, במקום שלא נפלה בו מחלוקת, הוא שאמרו עליו שהתרגום ניתן מסיני. וכגון ב"פרי עץ הדר" ^{אוצר החכמה} כפת תמרים וענף עץ עבת" שתרגם "אֶתְרוּגִין לִוְלָבִין נִהְדָּסִין", או מה שתרגם "ולטוטפת בין עיניך" (שמות יג, טז) "ולתפלין בין עיניך". אבל פירוש פסוקי התורה במקום שנפלה בו מחלוקת בין החכמים, אין פירוש אונקלוס בו מקובל מסיני אלא סברא דנפשיה וכשיטת רבי אליעזר ורבי יהושע רבותיו ולכך חולקים עליו בזה תנאים אחרים. ובספר יוחסין (מאמר א, ערך רבן גמליאל דיבנה), כתב "ואולי יונתן ואנקלוס פירשו יותר ממה שהתרגום היה קודם, ולכן נקרא על שמם".

וגם בהוספות לפרש התורה במקומות שאינם נוגעים להלכה, אלא רק פירושי המקראות, אם לא מצאנו בו מחלוקת בין התנאים גם הוא מסיני. שאם נאמר שרק במקומות הנוגעים להלכה הוספותיו הם מסיני, עדיין יקשה מה מעלת התרגום על רש"י לענין שנים מקרא ואחד תרגום, והרי גם ברש"י באו הפירושים המקובלים מסיני שבאו באונקלוס בעניני הלכה. והרי זה מה שבא ה"ש קצילנבויגן לפרש (כתשובה קכט) את דברי האומרים (הגהות מימוניות [הלכות תפלה יג, כה/ש] בשם ר"י ורב עמרם גאון [בסידורו ב, לא]), שהתרגום עדיף על שאר המפרשים לפי שניתן מסיני, ועל זה כתב שמה שניתן מסיני הן ההוספות שבתרגום, ומה בכך, והלא גם ברש"י באו הוספות אלו. וגם לשונו מורה שכל ההוספות שבתרגום, גם בפירושי המקראות ניתנו מסיני, וזה לשונו:

"ולמען יתברר כי כנים דברי אציע הצעה קטנה כוללת דברי. והוא, כי למקרא שלושה מיני פירושים, האחד אין כוונתו כי אם לפרש המלות, וממין זה כל לשון לעז שנעתק בהם המקרא, ואנכי היודע ועד, כי בהעתק לעז שלנו ולטינו אין בהם כי אם פירוש המלות בלבד כאשר בלשון אשכנז. והמין השני, פירוש הענין כפירוש רש"י, רמב"ן, רלב"ג, וזולתם מן המפרשים, וחברו בני אדם פירושים אלו כפי הכנתם וסברותם במקרא, ומגמתם היתה על הרוב הכנת הענין ולא פירוש המלות, ולא פירשו כי אם מלות זרות. והמין השלישי הוא התרגום, שמפרש כל מלה ומלה כאשר יעשו שאר העתקות, ויפרש גם כן במקומות רבים הכנת הענין, אך לא בביאור רחב כפירוש"י וזולתו מהמפרשים. אמנם המעט המפורש בו הוא מקובל מפי הגבורה, לא כשאר פירושים שחברוהו בני אדם מדעתם, והמעין ברמב"ן בפ' ויגש (בראשית מו, א) ופ' וישמע יתרו (שמות כ, טז) ובשאר פרשות. יראה כי בפי' התרגום דברים נוראים בחכמת הקבלה".

ומה שנתבאר הוא לשיטת הרמב"ם שלא יתכן שתהיה מחלוקת בדבר שהוא מקובל מסיני. אבל בחות יאיר (קצב, ד"ה מכל. וע' שם באות כה) הביא ששיטת התוספות (עירובין כא: ד"ה מפני) ששייכת שכחה וטעות גם בקבלה למשה מסיני (והאריך שם להוכיח כן)¹, ולפי"ז יש לומר בפשיטות, שבאמת כל הוספות התרגום (גם במקומות שנפלה בהן מחלוקת) הן מסיני, ואף על פי כן יכולים תנאים אחרים לחלוק ולומר שנפלה טעות בקבלתו (ע' שו"ת ויקרא אברהם, בקונטרס שדה מגרש בהקדמה, הביאו בשדי חמד מערכת התי"ו כלל נג).

ואחר שנתברר ש"התרגום הוא מסיני" לדעת הר"ש קצילנבויגן הכוונה לכל ההוספות שבתרגום, יקשה לכאן איך מפרשים הראשונים בהרבה מקומות שלא כאונקלוס, והרי זהו הפירוש שקיבל משה מפי הגבורה. ובאמת אין זו קושיה כל כך, כי כבר ידענו ש"שבעים פנים לתורה" (אותיות דרכי עקיבא, במדב"ר יג, טו) וניתן אף לפרש בפירוש המקראות שלא כחז"ל כל זמן שאינו נוגע להלכה (הקדמת האב"ע לפירושו על התורה, וע' רשב"ם בראשית לז, ב ושמות כא, ב, ובהקדמת האור החיים. וע' אור החיים בראשית [מו, ז] ואל יקשה בעיניך שיהי פירושינו היפך דברי רבותינו זכרונם לברכה, כי כבר הודעתך [כונתו למה שכתב בהקדמה] כי בפשטי התורה שאין הלכה יוצאת מהם רשות לתלמיד ותיק לחדש... והפשט כראי מוצק והדרשה תדרש"). וכבר כ' רש"י במקום אחד (בראשית לג, כ) "ורבותינו דרשו... ודברי תורה כפטיש יפוצץ סלע, מתחלקים לכמה טעמים, ואני ליישב פשוטו של מקרא באתי".² ומכל מקום מלשון רבנו סעדיה גאון (אמונות ודעות ב, ט). והרמב"ם והרמב"ן מתבאר שלא התייחסו לפירוש שבתרגום כאל פירוש מסיני אלא כפירוש אונקלוס עצמו, ומה שאמרו בגמ' (מגילה ג.) שכבר היה התרגום לפני אונקלוס אלא שנשתכח וחזר ויסדו, צ"ל לשיטתם שרק ההוספות בעניני הלכה הם שהיו כבר בתרגום, ונשתכח התרגום, ובא אונקלוס ויסדו עם ההלכות שהיו בו, ורק ההלכות מקובלות מסיני.³ ונביא לדוגמא לשונות מהרמב"ם על אונקלוס:

¹ והריטב"א (עירובין יג: ד"ה אלו ואלו) כ' על מה שאמרה הגמ' (שם) "אלו ואלו דברי אלקים חיים" וז"ל: "שאלו רבני צרפת ז"ל, היאך אפשר שיהיו שניהם דברי אלקים חיים, וזה אוסר וזה מתיר. ותרצו, כי כשעלה משה למרום לקבל תורה, הראו לו על כל דבר ודבר מ"ט פנים לאיסור ומ"ט פנים להיתר, ושאל להקב"ה על זה, ואמר, שיהא זה מסור לחכמי ישראל שבכל דור ודור, ויהיה הכרעה כמותם. ונכון הוא לפי הדרש". וכ"כ בדרשות הר"ן בכמה מקומות (דרוש ג ד"ה אבל על דעת רז"ל; דרוש ז ד"ה וזה הענין; דרוש ה נוסח ב ד"ה הנה ביארו). אבל פשוט שכל זה רק בעניני הלכה ולא בפירושי המקראות, ולפי"ז אם נאמר שהתרגום הוא מסיני ולכך הוא עדיף על שאר פירושי התורה, וכמש"כ הראשונים, ע"כ הכונה לביאורי המקראות, שהרי בעניני הלכה כל דעה היא מסיני, רק שההכרעה מסורה לחכמי הדור, ואין מעליותא לתרגום.

² ואפי' בעניני הלכה כ' הגר"א באדרת אליהו פ' משפטים (שמות כא. ו) "אל הדלת או אל [המזוזה] - פשטא דקרא גם המזוזה כשרה, אבל הלכה עוקרת את המקרא (סוטה טז. וכוונתו שבמכילתא ב אמרו שמזוזה פסולה), וכן ברובה של פרשה זו, וכן בכמה פרשיות שבתורה... על כן צריך שידע פשוטה של תורה וכו'" וכע"ז כתב הרשב"ם (בראשית לז, ב). וכבר אמרו חז"ל (שבת סג.) שאין מקרא יוצא מידי פשוטו.

³ ובאמת, רש"י שכ' (קידושין מט. ד"ה הרי) שהוספות שבתרגום ניתנו מסיני, לא דיבר אלא על הוספות הלכתיות, ולכן (לשיטתו) איתא בגמרא (שם) שהמוסיף מעצמו על התרגום הרי זה מחרף ומגדף, וההוספות ההלכתיות שבתרגום הם מסיני. אבל בתוספות פירשו הסוגיא שם גם בהוספות שלא בהלכה, אבל לא כתבו שהתרגום ניתן בסיני רק כשהביא את פירוש רש"י. עיי"ש היטב.

"אונקלוס הגר שלם מאד בלשון העברית והארמית, וכבר שם השתדלותו בסלוק ההגשמה, וכל תואר יתארהו הכתוב שיביא אל הגשמות יפרשהו כפי ענינו" (מו"נ א, כז).

"וזה דבר מופלא מאד, יורה על שלימות זה האדון (אונקלוס) וטוב פירושו, והבנתו הדברים כפי מה שהם, ופתח לנו בזה התרגום ענין גדול מעניני הנבואה... וזה מופלא" (שם).
 "אמנם מה שבא מן הראייה מיוחד אליו יתעלה פירש אונקלוס בו פירושים מופלאים, לא התבאר לי כוונתו ודעתו" (שם א, מח).

ומדברי הרמב"ן: "יפה פירש" (בראשית א, כ; במדבר כא, א). "והנכון דעת אונקלוס" (שמות טו, א). "הוא הנכון" (ויקרא כה, מז).

"לא הבינתי דעת אונקלוס" (בראשית לב, יא) "לא הבינתי דעתו בזה" (שמות טו, יח) "לא הבינתי סברתו, עד שראיתי בתרגום הירושלמי" (בראשית ל, כ) "לא נתברר לי דעת אונקלוס בזה" (ויקרא טז, ד). "לא ידעתי טעם לתרגומו... ואולי ירצה לומר" וכו' (שמות כא, כט).

"לא חשש לפרש לשון הכתוב ... כי להבין הענין הוא מתכוין" (ויקרא יט, טז).

"הכל תרגם בהשגחה ובחכמה ממנו" (בראשית מו, א)

מן המופלא בחכמת אונקלוס בתרגומו על השמות הקדושים במעמד הר סיני (שמות כ, טז). פעמים רבות אונקלוס משנה את שמות המקומות שבמקרא לפי מה שהיו נקראים בלשון ארמית בדורו (בראשית מא, מה).

ולסיכום: מצינו שני ביאורים מה הפירוש בדברי הראשונים שהתרגום ניתן בסיני, שיטת הרמ"א למסקנתו (שו"ת רמ"א סוף סימן קל), שהכונה שנשתמשה התורה בלשון הארמית, שהוא ל' התרגום (וכדאי' בב"ר עד, יד). ושיטת הר"ש קצילנבויגן (בסימן קכט) שהכונה על ההוספות שבתרגום לפ' המקרא שהם נתנו בסיני. ובדברי השל"ה (מס' שבת נר מצוה, דפוס יוזעפאף טו: ד"ה עוד) מוכח שסובר שיטה שלישית, שהתרגום בדמותו וכצלמו ניתן מסיני כמו שהוא, וכמו שהיתה הוה אמינא לרמ"א (בסימן קל). ובדברי רש"י (קידושין מט. ד"ה הרי) מוכח שדעתו שעצם התרגום ניתן מסיני (כשיטת הר"ש קצילנבויגן או השל"ה) ולא כדעת הרמ"א. וכן מוכח מביאור הגר"א (רפה, ב) ^א.

¹ והוא סותר לכאור' למה שכתב במקום אחר (מס' ר"ה, עמוד הדין, דפוס יוזעפאף נד: ד"ה או) שמה שאמרו שהתרגום ניתן מסיני, הכונה שמצינו שנשתמשה התורה בשפה הארמית (וכשיטת הרמ"א למסקנתו בשו"ת רמ"א סימן קל).

^א שכן כ' שדעת הסוברים שמועיל דוקא תרגום ולא רש"י (סמ"ג עשין יט בשם רב נטרונאי גאון; הגהות מיימוניות הל' תפלה יג, כה/ש בשם ר"י ורב עמרם גאון [בסידורו ב, לא]. וע' בשו"ת רמ"א שם, ובביאור הלכה רפה, ב ד"ה תרגום) הוא משום שהתרגום ניתן מסיני וכמו שכתבו התוס' (ברכות ח. ד"ה שנים) והנה התוס' לא הזכירו שם כלל שהתרגום ניתן מסיני, ורק כתבו שיש הוספות בתרגום על ל' המקרא (ע' בהקדמה שהובא לשונם). וע"כ כונת הגר"א שדעת הסוברים שהתרגום מסיני ראייתם היא ממה שבאו הוספות בתרגום, והרי אמרו בקידושין (מט.) שהמתרגם מדעתו (דהיינו שמוסיף על ל' המקרא וכפירש"י שם) הרי זה מחרף ומגדף, וא"כ איך הוסיף אונקלוס. אלא מוכח שהוספותיו הם מסיני. ולכך ציין לדברי התוס' שכתבו שיש בתרגום הוספות על ל' המקרא. על כל פנים מוכח שדעת הגר"א שמה שאמרו שהתרגום הוא מסיני הוא על עצם התרגום ולא על השפה הארמית.